

Destinatärernas rättsliga ställning

Av docenten HANNA ALMLÖF och professor emerita KATARINA OLSSON¹

I den här artikeln diskuteras destinatärernas rättsliga ställning i en stiftelse. Vi utreder begreppet destinatär, gör en kategorisering av destinatärernas rätt utifrån en jämförelse med gåva och avtal samt diskuterar frågan om äganderätt till stiftelseegendomen. Vi kommer fram till att destinatärernas rätt är en rätt sui generis och mot bakgrund av detta diskuteras destinatärernas rättsliga krav mot stiftelsen samt stiftelsens möjlighet till återkrav från destinatären.

1 Inledning²

Det finns många tusen stiftelser i de nordiska länderna. Tillsammans förvaltar de enorma tillgångar och berikar samhället genom att ge betydande bidrag till destinatärerna. Med stiftelsens destinatärer avses den eller de som ska tillgodoses genom stiftelsens egendom i enlighet med stiftelsens ändamål. Bidragen kan ibland uppfattas som välgörande kravlösa donationer, men är i vissa fall kantade av villkor och krav, exempelvis krav på att medlen används för ett visst ändamål. Förekomsten av sådana villkor och krav ger anledning att diskutera destinatärernas rättsliga ställning i relation till stiftelserna.

I svensk rätt görs sedan gammalt en uppdelning av stiftelsens ändamål i tre moment: syfte, verksamhetsföremål och destinatärskrets.³ Uppdelningen görs, kanske främst i pedagogiskt hänseende, i syfte att närmare kunna precisera stiftelsens ändamål. Om alla tre momenten finns angivna i stiftelseförordnandet⁴ kan detta benämnas som en full-

¹ Hanna Almlöf är universitetslektor och docent i affärsrätt vid Linköpings universitet, samt forskare vid CeFEO — Centre for Family Entrepreneurship and Ownership. Katarina Olsson är professor emerita i civilrätt vid Juridiska fakulteten, Lunds universitet. Artikeln är en lätt reviderad ompublicering av ett bidrag i *Et Selskapsliv — Festskrift till Tore Bråthen* (Gyldendal 2024). Tore Bråthen är en av de få nordiska forskarna i stiftelserätt och han har betytt mycket för den nordiska stiftelseforskningen. Han har deltagit i det nordiska samarbetet och bidragit till att stiftelserna och stiftelserätten utvecklas.

² Denna artikel är författad med generöst ekonomiskt stöd från Torsten Söderbergs stiftelse (Katarina Olsson) inom ramen för projektet ”Stiftelsernas rättsliga status och styrning” och Jan Wallanders och Tom Hedelius Stiftelse, samt Tore Browaldhs Stiftelse (Hanna Almlöf och Katarina Olsson) inom ramen för projektet ”Näringsdrivande stiftelser — långsiktigt ägande utan ägare”. Vi vill också framföra våra varma tack till Martin Berglund och Lynda Ondrasek Olofsson för värdefulla synpunkter på vårt arbete.

³ Henrik Hessler, *Om stiftelser: studier över stiftelseinstitutet i svensk rätt*, Norstedts Juridik 1952, s. 276 f., Katarina Olsson, *Näringsdrivande stiftelser*, Nerenius & Santéus förlag 1996, s. 111–116, (båda avhandlingarna finns *open access* på www.juridik-bok.se), Henning Isoz, *Stiftelselagen — en kommentar*, (1997-06-01, JUNO) kommentaren till 1 kap. 2 §.

⁴ Stiftelseförordnandet är det dokument som utgör det rättsliga underlaget för bildande av stiftelsen. Ofta har dokumentet rubriken stadgar.

ständig ändamålsbeskrivning.⁵ Alla tre momenten behöver dock inte finnas på plats i ett stiftelseförordnande för att vi ska kunna tala om en giltig stiftelsebildning. Det räcker att stiftelsen har ett syfte, det vill säga en förklaring av vad stiftaren vill uppnå med sin stiftelsebildning. Destinatärskretsen kan, men behöver således inte, framgå av stiftelseförordnandet, exempelvis om ändamålet är att bedriva viss näringsverksamhet eller förvalta viss egendom.

Syftet med denna artikel är att diskutera destinatärernas rättsliga ställning i relation till stiftelsen och frågan om, och i så fall när, stiftelsen är rättsligt bunden gentemot destinatärerna. Utgångspunkten för studien är svensk stiftelserätt, men med vissa skandinaviska utblickar. Vi utgår i artikeln från stiftelserätten och dess rättskällor, men det är oundvikligt att också kort beröra skatterätt och redovisningsrätt.

2 Destinatärerna som en del av ändamålet

2.1 Något om verksamhetsföremålet

Det är inte osannolikt att svaret på frågan om vilken rättslig ställning destinatärer har i relation till stiftelsen är beroende av på vilket sätt ändamålsuppfyllelsen ska ske, det vill säga verksamhetsföremålet. För den fortsatta diskussionen behöver vi därför uppmärksamma att det finns olika sätt att uppfylla stiftelsens ändamål. Några huvudtyper är att:

1. tillhandahålla en verksamhet (ekonomisk eller ideell), till exempel driva ett kafé, museum, förskola, erbjuda kurser eller annan utbildning,
2. tillhandahålla en upplevelse, till exempel naturreservat, skidåkning eller scenkonst,
3. tillhandahålla en nyttjanderätt, till exempel erbjuda subventionerade bostäder eller tillfälligt boende för familjer med barn på sjukhus, och
4. ge ut bidrag, oftast kontanta bidrag.

Den sista huvudtypen, ofta benämnd avkastningsstiftelse, torde vara vanligast förekommande i Sverige, men alla typer finns.⁶ Huvudtyperna saknar emellertid skarpa skiljelinjer. Det är snarare så att de överlappar och går in i varandra. Många stiftelser har dessutom parallella eller successiva ändamål.⁷ Av förenklingsskäl har vi valt att beskriva destinatärernas möjlighet att åtnjuta vad som följer av ändamålsbeskrivningen antingen som *en förmån*, punkterna 1–3 ovan, eller som *ett bidrag*, punkten 4 ovan.⁸ Det är också den begreppsbildningen vi genomgående använder i artikeln.

⁵ Hessler 1952, s. 276 f., prop. 1993/94:9, s. 105.

⁶ Enligt förarbetena till stiftelselagen finns det två typer av stiftelser i Sverige, avkastningsstiftelser och verksamhetsstiftelser, se prop. 1993/34:9, s. 40 f.

⁷ Se Olsson 1996, s. 121 f.

⁸ Termerna förmån eller bidrag för vad destinatärer kan få av stiftelsen används bl.a. i prop. 1993/34:9, s. 105. Alternativa begrepp till bidrag kan vara stipendium, stöd eller anslag.

2.2 Begreppen *destinatär och mottagare*

Ordet *destinatär* bär inte någon rättsverkan och används heller inte i den svenska stiftelselagen (1994:1220), nedan även förkortad SL. Där-
emot förekommer ordet genomgående i andra rättskällor, såsom för-
arbeten och doktrin.⁹ Det förefaller som att ordet *destinatär* är
reserverat för stiftelserätten och det har troligtvis använts under mycket
lång tid. Begreppet har såvitt vi vet inte varit föremål för någon större
diskussion i svensk rättslig litteratur.¹⁰ Ibland förekommer andra be-
nämningar såsom förmånstagare, bidragsmottagare, *beneficient* och
stipendiat. Destinatärskretsen kan bestå av en eller flera fysiska eller
juridiska personer. Ibland kan *destinatären* antas vara en obestämd
grupp som kan utgöras av en person eller tusentals — exempelvis om
stiftelsen äger en konstsamling som ska visas på ett konstmuseum öppet
för allmänheten och vem som helst kan besöka museet och titta på
konsten.

I våra nordiska grannländer förekommer olika begrepp. I norsk rätt
används motsvarigheten *destinatärer*. Inte heller i den norska stiftelse-
loven¹¹ används begreppet, men det förekommer i andra rättskällor, ex-
empelvis förarbeten och doktrin.¹² Liksom i svensk rätt är angivande av
destinatärer i stiftelseförordnandet inte en förutsättning för stiftelse-
bildningen.¹³ I dansk rätt regleras stiftelser i två lagar, en om allmänna
stiftelser¹⁴ och en om näringsdrivande stiftelser¹⁵. Begreppet *begunsti-
gede*, som närmast kan översättas med *förmånstagare*, förekommer i
båda lagarna, men enkom i samband med den EU-rättsliga regleringen
om skyldighet att registrera verklig huvudman (eng. *ultimate beneficial
owner*).¹⁶ Alternativa begrepp kan vara *uddelingsberettigede*¹⁷ och *legat-
modtagere*, men inget av dessa återfinns i stiftelselagstiftningen.¹⁸

⁹ Se t.ex. prop. 1993/34:9 och Olsson 1996.

¹⁰ Hessler 1952, s. 3 konstaterar att frågan om den ställning som i rättsligt hän-
seende tillkommer stiftelsens *destinatärer*, dvs. ”de personer vilka skola njuta
förmån av stiftelsemedlen”, hör till stiftelsens inre sida, och behandlas inte i av-
handlingen.

¹¹ Lov om stiftelser (stiftelsesloven) LOV-2001-06-15-59.

¹² Se t.ex. NOU 2016: 21, Geir Woxholth, *Stiftelser etter stiftelsesloven 2001*, Gyldendal
Akademisk 2001 och Inger Julie Grimsrud Aasland, *Forsvarlig kapitalforvaltning i
stiftelser*, Universitetet i Bergen, 2022.

¹³ Gudmund Knudsen och Geir Woxholth, *Stiftelsesloven med kommentarer*, Gyldendal
Akademisk, Oslo 2004, s. 28.

¹⁴ Lov om fonde og visse foreninger (Fondsloven) LBK nr 2020 af 11/12/2020.

¹⁵ Lov om erhvervsdrivende fonde (Erhvervsfondsloven) LBK nr 984 af
20/09/2019.

¹⁶ I Sverige valde lagstiftaren att inte införa dessa regler i stiftelselagen, aktie-
bolagslagen, etc., utan i lag (2017: 631) om registrering av verkliga huvudmän.

¹⁷ Se t.ex. Lovforslag nr. L 154 af 12. marts 2014 om erhvervsdrivende fonde och
Højesterets dom af 30. April 2019 i sag BS-7813/2018-HJR.

¹⁸ I § 80 Lov om erhvervsdrivende fonde foreskrives emellertid ”Bestyrelsen skal
indsende en fortegnelse over modtagere af uddelinger fra fonden i regnskabsåret
til fondsmyndigheden senest samtidig med indsendelsen af fondens årsrapport til
Erhvervsstyrelsen.”.

Island följer Danmarks exempel med två lagar.¹⁹ Begreppet styrkþegar kan översättas till förmånstagare och används ofta för destinatärer. I den svenskspråkiga versionen av finska stiftelselagen²⁰ nämns inte destinatärer, men väl begreppet förmånstagare.²¹

I denna artikel benämner vi en person som ingår i den destinatärskrets som framgår av stiftelseförordnandet för *destinatär*. Om stiftelsens förvaltare²² fattat beslut om vem som vid en viss tidpunkt ska mottaga ett bidrag eller en förmån använder vi i stället begreppet *mottagare*. En mottagare av ett bidrag eller en förmån väljs alltså ut inom gruppen destinatärer. Begreppsbildningen är vald för att bland annat kunna diskutera om den rättsliga ställningen för en destinatär skiljer sig från en mottagares, och om den rättsliga ställningen är densamma eller annan än exempelvis en gåvomottagares.

2.3 Olika destinatärer och några avgränsningar

Frågan om vem som kan vara destinatär besvaras ofta med ”vem som helst”. Destinatärer kan vara fysiska eller juridiska personer.²³ Oavsett hur destinatärskretsen är definierad måste det bidrag eller den förmån som stiftelsen utger gå till en person som har rättskapacitet, det vill säga att mottagaren har rättslig förmåga att äga eller på annat sätt handha egendom eller en rättighet. Det kan exempelvis handla om personer som har rätt att hyra en lägenhet i ett stiftelseägt hus eller en person som har rätt att låna en bok eller ett smycke som ägs av stiftelsen. Destinatären, och senare mottagaren, behöver däremot inte ha egen rätts-handlingsförmåga. Barn kan vara och är ofta destinatärer, och deras förmyndare mottar i så fall bidraget eller förmånen för deras räkning.²⁴

Ibland är det i stiftelseförordnandet tydligt att bidrag eller förmån ska ges till vissa fysiska eller juridiska personer, men i andra situationer uppstår ett handlingsutrymme i den meningen att förvaltaren ska välja ut vem som ska få bidraget eller förmånen. Om stiftelsens ändamål är att främja forskning kan destinatärskretsen anses vara individuella forskare vid lärosäten eller forskningsinstitut, men även själva lärosätet eller institutet kan avses, liksom annan organisation som främjar det utpekade forskningsområdet, till exempel Cancerfonden. Här blir

¹⁹ Act No. 33/1999 respecting Foundations Engaging in Business Operation och Act No. 19/1988 on Funds and Institutions Operating According to Approved Charters.

²⁰ Stiftelselag 487/2015.

²¹ Se reglerna om s.k. stödstitförelser i 1 kap. 9 § 1 st., jävsregeln i 3 kap. 4 § 2 st. samt reglerna om skifte av egendom och klander av sådant skifte i samband med stiftelsens upplösning 12 kap. 14 § Stiftelselag 487/2015.

²² I denna text används av förenklingsskäl begreppet förvaltare för stiftelsens ledning både vid anknuten förvaltning och egen förvaltning, jfr 2 kap. 2–3 §§ SL som eljest använder styrelse för stiftelser med egen förvaltning.

²³ I 5 kap. 4 §, 1 st. 3 p. SL används uttrycket ”den som enligt stiftelsens ändamål kan komma att få förmån av stiftelsen”.

²⁴ En sökning på ordet ”barn” i tillsynsmyndighetens databas ”Stiftelsesök” (<https://stiftelser.lansstyrelsen.se/Sök>) ger 2 672 träffar, vilket motsvarar antal gånger ordet förekommer i stiftelsens namn eller ändamålsbestämmelse, (senast besökt 2024-01-24).

skattereglerna för stiftelser ofta relevanta, eftersom många stiftare efterfrågar skattefrihet och har därför formulerat stiftelsens ändamål med avsikt att det omfattas av skattefriheten enligt 7 kap. 3–6 §§ inkomstskattelagen (1999:1229).²⁵ En annan sak är att den som i slutändan får nytta av bidraget eller förmånen från stiftelsen kanske inte är mottagare av detsamma. Exempelvis kan ändamålet vara att besmycka en stad med offentlig konst. Emedan stadens invånare och besökare kan tolkas som stiftelsens destinatärer kommer bidrag att betalas ut till de konstnärer som besmyckar staden.²⁶ Även stiftelser till förmån för djur förekommer. Det finns exempelvis stiftelser vars ändamål är att stötta eller bedriva djurkliniker eller hem för herrelösa eller vanvårdade djur.²⁷

Ofta görs skillnad mellan individuellt bestämda destinatärer och generiskt bestämda destinatärer.²⁸ Med generiskt bestämda destinatärer avses att destinatärerna bestäms som en grupp, krets eller klass, eventuellt vid sidan av krav på andra kvalifikationer, exempelvis personer bosatta på viss ort, medicinstudenter vid visst lärosäte eller nordiska konstnärer. Individuellt bestämda destinatärer kan antingen vara namngivna eller utpekade på ett mer indirekt sätt, exempelvis genom att vid en viss tidpunkt inneha ett visst ämbete eller position som rektor eller biskop.

För att kunna diskutera destinatärernas rätt i förhållande till stiftelsen är vi emellertid betjänta av en annan kategorisering, baserad på begreppet mottagare. Uppdelningen i de tre kategorierna nedan utgår från hur nära en destinatär ligger att vara mottagare av ett bidrag eller en förmån från stiftelsen.²⁹ Uppdelningen har som syfte att möjliggöra diskussionen senare i artikeln.

Potentiell mottagare är en person som tillhör destinatärkretsen, men för att bli mottagare måste förvaltaren genom ett beslut vid det aktuella tillfället utpeka just denna person bland destinatärerna. Om stiftelsen exempelvis ska lämna bidrag till rättsvetenskaplig forskning är forskare i juridiska ämnen generiskt bestämda destinatärer och därmed potentiella mottagare. Destinatärkretsen kan vara mycket allmänt hållen, vilket i så fall ger förvaltaren stor handlingsfrihet att genomföra urvalet. Kretsen kan också vara reglerad i detalj, vilket i så fall minskar förvaltarens handlingsutrymme.

²⁵ För den skatterättsliga behandlingen av destinatärer och mottagare, se Martin Berglund, *Beskattnings av stiftelser*, Iustus 2021.

²⁶ Se t.ex. Stiftelsen Sigge Williamssons donation A till Stadens förskönande och nytta (8645004782).

²⁷ Se t.ex. Stiftelsen Djurhemmet i Helsingborg Tassebo, (8430012776) och Tora Perssons och Harald Björkmans stiftelse (8024821467) som båda har till ändamål att på olika sätt tillgodose herrelösa och vanvårdade djur.

²⁸ Se t.ex. Hessler 1952, s. 52. Isoz (1997-06-01, JUNO), kommentaren till 1 kap. 2 §, talar om att destinatärskretsen är obestämd eller bestämd eller en kombination av båda.

²⁹ Se liknande hos Olsson 1996, s. 113–115.

Sannolik mottagare är en person som enligt uttryckligt angivande i förordnandet ingår i destinatärskretsen, det vill säga utgör en vid varje tidpunkt individuellt bestämd destinatar men aldrig ensam sådan. Förvaltarens roll är att vid varje tillfälle avgöra vem av de sannolika mottagarna som ska få bidraget eller förmånen.³⁰ Sålunda skulle exempelvis en stiftelseegendom kunna vara till förmån för professorer i rättshistoria vid nordiska universitet vid en när förordnandet skrevs redan passerad tidpunkt³¹ och förvaltaren ska fatta beslut om vem av professorerna som ska få förmånen under viss period.

Given mottagare är en person som enligt förordnandet uttryckligen ingår i destinatärskretsen, det vill säga utgör en individuellt bestämd destinatar och som vid varje utdelningstillfälle är mottagare. Med andra ord gör stiftelsens förvaltare inget urval inom destinatärskretsen utan samtliga destitater är alltid mottagare.

Det bör noteras att till kategorin givna mottagare, och förmodligen också kategorin sannolika mottagare, hör de situationer då stiftelsens tillgångar enligt stiftelseförordnandet får användas endast till förmån för bestämda fysiska personer, vilket regleras i 1 kap. 7 § SL.³² Regeln omfattar bland annat situationer då tillhörigheten till en viss släkt är den enda kvalifikationen för att få ett bidrag eller en förmån.³³ Under 1 kap. 7 § SL faller också stiftelser där destitatererna har angetts indirekt, exempelvis anställda vid ett namngivet företag vid en när förordnandet skrevs redan passerad tidpunkt.³⁴ Gränsdragningen för vilka stiftelser som faller under 1 kap. 7 § SL är inte klar, men den saknar avgörande betydelse för diskussionen nedan.

Skillnaden mellan de tre kategorierna ligger således i vilket handlingsutrymme som förvaltaren har att avgöra vem som ska bli mottagare. I det sista fallet med givna mottagare gör förvaltaren inget urval alls utan har fräntagits rätten att bestämma mottagare. I dessa fall kan förvaltaren bara fatta beslut om att bidrag eller förmån ska ges ut eller ej. I fallen med sannolika mottagare har förvaltaren uppdraget att välja en eller flera, dock inte alla, bland ett antal utpekade mottagare. I det

³⁰ T.ex. ”stipendium till avkomlingar till min fader lagmannen C.A. Palme, vilka bära eller har burit namnet Palme”, Stiftelsen Ingegerd Palmes fond (8450006831).

³¹ Jfr prop. 1993/94:9, s. 112.

³² För sådana stiftelser tillämpas endast några få bestämmelser i 1 kap. SL, vilket bl.a. medför att de varken registreras eller står under tillsyn. Enligt prop. 1993/94:9, s. 58, framstod behovet av lagreglering av dessa stiftelser inte som särskilt stort. Det är dock högst oklart vad som menas med detta uttalande. Det är likaledes oklart vilka stiftelser som egentligen omfattas av 1 kap. 7 § SL, och tydlig vägledning i frågan saknas i rättskällorna.

³³ Prop. 1993/94:9, s. 112. Jfr dock det s.k. fideikommissförbudet i 9 kap. 2 § Ärvdabalken, som begränsar giltigheten av den här typen av förordnanden. Se Olsson 1996, s. 121 och 260.

³⁴ Prop. 1993/94:9, s. 112, där det anmärks att s.k. vinstandelsstiftelser kan ha en destinatärskrets som är bestämd på ett sådant sätt. Vi behandlar inte dessa stiftelser. Vi behandlar inte heller pensionsstiftelser och personalstiftelser som regleras av lag 1967: 531) om tryggnad av pensionsutfästelse m.m. För en diskussion om dessa stiftelsetyper se Katarina Olsson, ”Säregna stiftelsetyper” i Lennart Lyngé Andersen och Katarina Olsson (red.), *Stiftelser i Norden II, Rapport från et nordisk forsknings-symposium i november–december 2001*, Gjellerup Gads Forlag 2002, s. 125–194.

första fallet, med potentiella mottagare, ligger det på förvaltaren att både identifiera potentiella mottagare och ofta informera dessa om möjligheten att få bidrag eller förmåner från stiftelsen, samt att göra urvalet mellan dem. De tre kategorierna kan förekomma i samma stiftelseförordnande, exempelvis om stiftelsen har fler än ett ändamål. Det kan också förekomma successiva destinatärer, det vill säga att destinatärerna omnämns i en viss turordning. En stiftelse kan exempelvis först ha till ändamål att ge ut bidrag till givna mottagare och därefter till en generisk bestämd grupp potentiella mottagare. Även inom gruppen givna mottagare kan turordning finnas föreskriven i förordnandet, men i denna artikel benämner vi likväl hela gruppen som givna mottagare utifrån den utgångspunkten att förvaltaren inte genomför någon urvalsprocess.

3 Kategorisering av destinatärernas rätt

3.1 Tre alternativa synsätt

Ingenstans i lagstiftningen behandlas frågan om det rättsliga förhållandet mellan stiftelsen och destinatären.³⁵ Inte heller i rättskällorna i övrigt behandlas frågan annat än mycket kortfattat.³⁶ Här väljer vi att kommentera tre möjliga synsätt på destinatärernas rätt i förhållande till stiftelsen, nämligen att destinatärerna i egenskap av potentiella, sannolika eller givna mottagare har

1. en äganderätt i stiftelseegendomen,
2. en rättighet som gåvomottagare, eller
3. en obligationsrättslig rättighet.

3.2 Äganderätt i stiftelseegendomen

Inledningsvis behöver vi kort kommentera det komplicerade begreppet äganderätt. Håstad menar att ”den fullständigaste rättigheten” till ett förmögenhetsföremål är äganderätten. Enligt Håstad kan den endast definieras negativt i den meningen att en ägare får använda sin egendom efter eget tycke och smak ”såvida inte begränsningar följer av lag eller avtal som han själv har ingått”.³⁷ I en mening är alltså äganderätten som sådan elastisk. I den här artikeln fokuserar vi inte på äganderättens innehåll utan på frågan om man ens kan tala om att destinatärerna har en äganderätt, det vill säga en rätt att disponera över egendom som finns i stiftelsen med de begränsningar som följer av förordnandet. En annan sak är att när en mottagare av ett bidrag väl har tagit egendom i besittning med stöd av föreskrifter i förordnandet

³⁵ Möjligen skulle man kunna säga att regeln i 5 kap. 4 § 1 st. 3 p. rörande skadestånd är en regel om destinatärens rätt i förhållande till stiftelsen.

³⁶ Se t.ex. Olsson 1996, s. 214 f. och Hessler 1952, s. 3.

³⁷ Torgny Håstad, *Sakrätt avseende lös egendom*, 6:e omarbetade upplagan, Norstedts Juridik 1996, s. 23.

och beslut av förvaltaren är det självklart att tala om en äganderättsövergång av egendomen.³⁸

Att destinatärerna, i egenskap av potentiella, sannolika eller givna mottagare saknar äganderätt i stiftelseegendomen är otvetydigt enligt svensk rätt. Detta kommer bland annat till uttryck i det sakrättsliga skydd som enligt stiftelselagen åvilar stiftelseegendomen, det vill säga destinatärernas borgenärer kan aldrig ha anspråk i stiftelsens egendom.³⁹ Det blir därför fel att tala om äganderätt i sedvanlig betydelse. Hessler beskriver detta som att äganderättens funktioner är uppdelade på olika händer.⁴⁰ Det handlar å ena sidan om rätten att företa rättsliga förfoganden över egendomen, å andra sidan om rätten att åtnjuta en förmån av egendomen.⁴¹ I det förra fallet är det förvaltaren som företar det rättsliga förfogandet. Det är emellertid inte tal om någon fri rådighet, eftersom egendomen är bunden till ändamålet. Förmånerna ska åtnjutas av destinatärskretsen. Destinatärernas ställning som blivande ägare eller nyttjandehavare till egendomen har en helt annan innebörd än en ägares med fri rådighet.

Olivecrona skriver att vid en given tidpunkt är det ofta omöjligt att avgöra vilka som ingår i destinatärskretsen, det vill säga generiskt bestämda destinatärer, vilket medför att det inte går att ålägga dem varken rättigheter eller skyldigheter som är hänförliga till stiftelsen.⁴² Hessler öppnar för möjligheten att man när det gäller återkallelse och ändringsrätt — i undantagsfall och endast då samtliga destinatärer är direkt utpekade i förordnandet, det vill säga är givna mottagare — skulle kunna tänka sig att dessa tillsammans och unisont tillåts disponera över stiftelsemedlen.⁴³ Hessler konkluderar dock att någon sådan rätt nog inte kan antas föreligga enligt svensk stiftelserätt, men frågan utreds emellertid inte ytterligare.

Här är en jämförelse med norsk rätt på sin plats. I kapitlet om stiftelsebegreppet behandlar Geir Woxholth förhållandet till destinatärerna under självständighetskriteriet.⁴⁴ Han menar att om kretsen av destinatärer är generiskt bestämd blir destinatärerna inte ägare förrän de faktiskt mottar en utdelning från stiftelsen, men att detta inte är lika

³⁸ En diskussion om äganderätt är dock inte meningsfull att föra i de fall där stiftelsen ger en förmån, t.ex. om ändamålet är att driva ett museum för att visa konst, se huvudtyper 1–3 under avsnitt 2.1 ovan.

³⁹ Hessler 1952, s. 94.

⁴⁰ Hessler inspirerades här av den anglosaxiska trusten, se Katarina Olsson, *Kan man lita på en trust*, Norstedts Juridik 2020, s. 333–337.

⁴¹ Hessler 1952, s. 122. Hesslers diskussion om "äganderätt" hänför sig dessutom enbart till situationer med individuellt bestämda destinatärer.

⁴² Karl Olivecrona, *Studier över begreppet juridisk person i romersk och modern rätt*, A.-B. Lundequistska Bokhandeln 1928, s. 33. Se även Hjalmar Karlgren, *Studier över privaträttens juridiska personer och samfälligheter utan rättspersonlighet*, Elanders Boktryckeri Aktiebolag 1929, s. 73.

⁴³ Se Hessler 1952, s. 362 f.

⁴⁴ Woxholth, 2001, s. 159 f. Med självständighetskriteriet avser Woxholth att förmögenheten ska vara ställd till självständig rådighet för ändamålet. Förmögenheten ska vara självständig i förhållande till "enhver eierpretedent", s. 144. Jämför här skrivningen i 1 kap. 2 § SL om "självständig förmögenhet för ett bestämt ändamål".

tydligt om destinatärskretsen är individuellt bestämd i stiftelseförordnandet. Man kan då väcka frågan om det från och med upprättandet av stiftelsen är de utpekade destinatärerna och inte stiftelsen som är reella ägare av förmögenheten, särskilt om destinatärer i egenskap av stiftelsens förvaltare kan utöva inflytande över egendomen och i realiteten får en ställning som ägare redan innan stiftelsen har upprättats. I så fall kanske det inte alls föreligger en stiftelse.⁴⁵ Om det upprättas en stiftelse där destinatären står nära stiftaren, exempelvis som i förhållandet mellan barn och föräldrar, ställs frågan huruvida självständighetskriteriet är uppfyllt på sin spets. *De lege ferenda* menar Woxholth att det bör finnas begränsningar i destinatärernas rätt att inneha styrelseplatser och i rätten att upprätta stiftelser med på förhand definierade destinatärer, om det är möjligt att destinatärerna i realiteten får en ställning som ägare redan när stiftelsen upprättas.⁴⁶

Sammantaget kan konstateras att destinatärernas rätt till egendom i en stiftelse inte kan jämföras med och inte heller bör jämföras med en äganderätt, det vill säga en fri förfoganderätt över egendomen. Utgångspunkten är att destinatärerna saknar inflytande över stiftelsens organisation och att de aldrig kan fatta beslut för stiftelsens räkning och därmed inte heller förfoga över stiftelsens egendom. En annan sak är att en destinatär kan vända sig till tillsynsmyndigheten med påstående om att stiftelsens förvaltning inte utövas i enlighet med stiftelseförordnandet, se 9 kap. 3 § SL och avsnitt 5.3 nedan.

3.3 En rättighet som gåvomottagare

Ett andra alternativt synsätt är att se relationen mellan stiftelse och destinatärer som ett förhållande mellan givare och gåvomottagare. En utbetalning av bidrag eller tillhandahållande av en förmån från en stiftelse till en mottagare är en ensidig rättshandling,⁴⁷ varför en jämförelse med gåva kan vara berättigad. En gåva utmärks av en frivillig handling som innebär en avsiktlig förmögenhetsöverföring från givaren till gåvomottagaren.⁴⁸

Det finns emellertid flera argument mot att kategorisera förhållandet mellan stiftelse och destinatär som en gåvorelation. Det mest avgörande argumentet torde vara att det saknas en gåvoavsikt från stiftelsens sida. Även om sådan avsikt kan härledas från stiftaren, som utformat stiftelseförordnandet och avsatt den aktuella förmögenheten, är

⁴⁵ Woxholth 2001, s. 160, diskuterar omvänt att om destinatären inte hade ett rättsligt krav på förmögenheten redan innan stiftelsebildningen, så kan stiftelsen anses som giltigt bildad.

⁴⁶ Woxholth 2001, s. 145.

⁴⁷ Att bidrag eller förmåner ses om rättshandlingar framgår bl.a. av jävsregeln i 2 kap. 14 § SL, där uttrycket "annan rättshandling" särskilt syftar på ensidiga beslut om bidrag och förmåner, se prop. 1993/94:9, s. 131.

⁴⁸ Se t.ex. Jan Hellner, Richard Hager och Annina H. Persson, *Speciell avtalsrätt II — Kontraktetsrätt*, 1:a häftet 7:e upplagan, Norstedts Juridik 2019, s. 288, och Gertrud Lennander, "Gåvoavsikt m.m. — Något om innebörden och tillämpningen av en svårfångad rättsfigur" i Severin Blomstrand, m.fl. (red) *Bertil Bengtsson 90 år*, Jure 2016, s. 269–286, på s. 279 f.

stiftelsens agerande därefter inte handlingar av givmildhet, utan en plikt att efterleva förordnandet. Förvaltarens ansvar innebär alltså en skyldighet att uppfylla ändamålet och tillgodose destinatärerna, till skillnad från gåvor som inte kan baseras på en laglig plikt att presteras.⁴⁹ I förarbetena kommenteras att styrelsens aktivitetsplikt är viktig för donationsviljans upprätthållande och att förvaltaren därför måste uppfylla ändamålet ”så länge detta objektivt sett är möjligt. Av denna skyldighet bör t.ex. följa att styrelsen eller förvaltaren aktivt försöker finna destinatärer om sådana inte anmäler sig till stiftelsen ändå”.⁵⁰

Om en stiftare hade avsett att en gåva hade vederbörande troligen lämnat gåvan direkt till mottagaren och inte gått vägen via en stiftelse. Det måste ha varit stiftarens avsikt att bilda stiftelsen, en särskild juridisk person, för att förvalta en egendom för ett visst ändamål. Kravet på stiftelseavsikt framgår indirekt av ordalydelsen i 1 kap. 2 § SL.⁵¹

3.4 En obligationsrättslig rättighet

Det tredje och sista här diskuterade alternativet är att se destinatärernas rätt som sprungen ur ett avtalsrättsligt förhållande mellan stiftelsen och destinatären. Argumentet är tveeggat. Å ena sidan kan en generiskt definierad destinatär knappast anses stå i ett avtalsförhållande till stiftelsen. Å andra sidan kan en utvald mottagare mycket väl argumenteras stå i en avtalsrelation med stiftelsen. Beakta följande exempel. Många svenska stiftelser har öppna ansökningsförfaranden med utlysningar om exempelvis forskningsbidrag. Ofta åtföljs utlysningen av villkor för själva ansökan, exempelvis att en viss mjukvara ska användas eller att vissa bilagor ska åberopas. Icke kompletta ansökningshandlingar behandlas inte av stiftelsen. Forskare inom utpekade områden skickar in ansökningar. Stiftelsen gör sitt urval och meddelar vilka ansökningar som beviljats bidrag. I ett beslut från stiftelsen till den sökande meddelas villkoren för bidraget, till exempel hur medel ska rekvireras, hur projekten ska avrapporteras och villkoren för den ekonomiska redovisningen av medlen. Huvudsökande och/eller prefekt eller motsvarande ombuds att underteckna ett dokument och komplettera med exempelvis uppgifter om bankkonto för utbetalningar. Nu beskrivna förfarande med ett undertecknat brev från stiftelsen, här efter benämnt som beviljandebrev, innehållande villkor som den sökande accepterar genom sitt undertecknande, kan ikläs en avtalsrättslig begreppskrud. Stiftelsens utlysning skulle kunna ses som en uppmaning att inkomma med offert.⁵² Ansökningarna utgör i så fall offerter. Stiftelsens bevil-

⁴⁹ Se Hellner, Hager och Persson 2019, s. 288.

⁵⁰ Prop. 1993/34:9, s. 68.

⁵¹ Det förekommer att en person ger en ändamålsbunden gåva. Vissa sådana gåvor kan vara mycket lika stiftelser, men det bildas ingen juridisk person mot bakgrund av gåvan utan egendomen tillhör mottagaren.

⁵² Jfr Axel Adlercreutz, Lars Gorton och Eva Lindell-Frantz, *Avtalsrätt I*, 14:e upplagan, Juristförlaget i Lund 2016, s. 108.

jandebrev är ett anbud⁵³ och huvudsökandes underskrift utgör en accept.⁵⁴

Fördelar med att se relationen mellan mottagare och stiftelsen som ett avtalsrättsligt förhållande är att stiftelsen skulle kunna hålla mottagaren ansvarig för att följa de villkor som uppställts under utlysning och i beviljandebrevet. Även om beviljandet är ett ensidigt meddelande från stiftelsen åtar sig mottagaren vissa förpliktelser för att komma i åtnjutande av bidraget eller förmånen. Det främsta motargumentet för detta synsätt är att det är svårt att identifiera en gemensam partsvilja. Dessutom saknas många gånger helt motprestation från mottagarens sida, exempelvis vid stipendier i samband med utmärkelser och priser. En stiftelse kan förvisso beställa en viss forskning från en mottagare och i ett sådant fall kan ett avtal tecknas mellan stiftelsen och forskaren. Men frågan om mottagaren och stiftelsen inom ramen för den stiftelse- rättsliga regleringen om ändamålsuppfyllelse har ett avtal, måste besvaras nekande. Det skulle förstås kunna förekomma att det av stiftelseförordnandet framgår att stiftelsen ska ingå avtal med mottagaren, men sådana situationer faller utanför syftet med denna artikel.

3.5 *Sammantagen bedömning*

Ovan diskuteras huruvida destinatärernas position i relation till stiftelsen kan ses som en äganderätt eller som en motsvarighet till den relation en gåvomottagare har till en givare, eller som den roll en avtalspart i ett avtalsrättsligt förhållande intar. Inget alternativ är vare sig helt övertygande eller lämpligt för att förstå destinatärernas rättsliga ställning. Närmast kan destinatärernas position förstås som en befogad förväntan om att få ett bidrag eller en förmån,⁵⁵ men inte som en rättighet gentemot stiftelsen. För givna mottagare finns alltid den befogade förväntan, eftersom stiftelsen måste uppfylla förordandet. För sannolika eller potentiella mottagare blir förväntan om ett bidrag eller en förmån befogad först i samband med att förvaltaren utpekar personen som mottagare. Enligt vår bedömning är denna befogade förväntan en rätt *sui generis*, vilket skapar en rättslig relation olik den mellan en givare och gåvomottagare och olik den mellan parterna i ett avtal. Vad detta får för rättsliga konsekvenser när destinatärer blir utvalda som mottagare behandlas i avsnitt 4–5 nedan.

⁵³ Anbud utmärks av att det är riktat till en bestämd adressat samt är utformat så att det omedelbart kan utgöra underlag för en accept, varpå ett avtal kommer till stånd, se Adlercreutz, Gorton, Lindell-Frantz 2016, s. 91.

⁵⁴ Jfr det norska avgörandet HR-1997-8-B – Rt-1997-160 där utnämmandet av en vinnare i en designertävling ansågs utgöra accept. Ett sådant synsätt, utan krav på godkännande från mottagaren, torde kunna fungera väl i situationer då stiftelser utger utmärkelser eller priser och ingen motprestation förväntas av mottagaren efter mottagandet, se vidare avsnitt 4.3 nedan.

⁵⁵ Se Olsson 1996, s. 95, fotnot 52.

4 Tidpunkten för bundenhet gentemot destinatärer

4.1 Alternativa tidpunkter

Om vi tar utgångspunkt i att givna mottagare alltid, och sannolika och potentiella mottagare efter förvaltarens beslut, har en befogad förväntan om bidrag eller förmån och att detta utgör en rätt *sui generis*, är frågan vid vilken tidpunkt stiftelsen blir bunden gentemot destinatärerna. En sådan utgångspunkt förutsätter att vi har avfärdat alternativet att stiftelsen alltid är bunden gentemot destinatärerna, vilket hade varit fallet om destinatärerna haft en äganderätt i stiftelseegendomen, se avsnitt 3.2 ovan. Vår fråga är inte heller när mottagaren uppnår sakrättsligt skydd mot stiftelsens borgenärer. I stället är vi intresserade av en slags obligationsrättslig bundenhet.

Aven om vi i avsnitt 3.5 ovan konkluderar att destinatärernas rättsliga ställning varken är densamma som gåvomottagarens i relation till en givare, eller den som avtalspart i ett avtalsrättsligt förhållande intar, kan det likväl finnas skäl att med stöd i regleringen av gåvor och avtal analysera möjliga tidpunkter för stiftelsens eventuella bundenhet gentemot mottagaren. Härtill har vi funnit skäl att jämföra med redovisningsrättsliga regler. Det torde således finnas flera alternativa tidpunkter att diskutera i fråga om när stiftelsens bundenhet uppkommer (se nedan). En sista möjlighet är att stiftelsen aldrig är bunden, vilket i så fall skulle innebära att beslutade men ännu inte utbetalade bidrag eller förmåner alltid kan ångras och bokföringsmässigt ”återföras” till stiftelsen. Det sagda skulle i så fall innebära att stiftelsen aldrig blir bunden gentemot givna, sannolika och potentiella mottagare. Följande alternativa tidpunkter diskuteras här:

- a) tidpunkten för förvaltarens beslut,
- b) tidpunkten för meddelande till mottagare om beviljat bidrag eller förmån,
- c) tidpunkten för beslutets offentliggörande, det vill säga då det kommit till externa parter kännedom,
- d) tidpunkten för mottagarens erkännande av bidraget, exempelvis genom underskrift av ett beviljandebrev,
- e) tidpunkten för utbetalningen av bidraget alternativt tillhandahållandet av förmånen, och
- f) stiftelsen är aldrig bunden och kan närsomhelst ångra beslutet att ha utsett en person i destinatärskretsen till mottagare.

4.2 Gåvojämförelsen

Ett första alternativ är att ta ledning i reglerna om gåvors fullbordande. Enligt doktrinen kan lag (1936: 83) angående vissa utfästelser om gåva, härafter kallad gåvolagen, tillämpas analogt på andra benefika avtal, till exempel nyttjanderätter eller lån.⁵⁶

⁵⁶ Se Gösta Walin och Johnny Herre, *Lagen om skuldebrev m.m. En kommentar*, (2021-09-13 JUNO) del II, avsnitt 2; Hellner, Hager och Persson 2019, s. 290 och 297.

En gåva är inte bindande förrän den är fullbordad. Detta gäller enligt 1 § gåvolagen alltid i relation till givarens borgenärer, men också som huvudregel mellan givaren och mottagaren. Om gåvan består av lös egendom fullbordas den genom att det som utlovats traderas, det vill säga att givaren avhänder sig egendomen till mottagaren eller någon som kan ta emot egendomen för mottagarens räkning. Det avgörande kriteriet är att givaren avskäres från rådigheten över gåvan. Om gåvan består av pengar i form av bankmedel ska givarens konto debiteras och mottagarens krediteras. Det sagda innebär att gåvomottagaren inte kan hålla givaren för sitt ord så länge han eller hon inte fått gåvan i sin besittning. För viss egendom, såsom vissa värdepapper, fast egendom, skepp med mera — gäller särskilda regler anpassade efter de register som förs över dessa egendomstyper. Utifrån gåvolagens huvudregel skulle en stiftelse inte vara bunden gentemot en mottagare förrän vid tidpunkt e), det vill säga i samband med utbetalningen eller det faktiska tillhandahållandet av förmånen.

Kravet på fullbordan har två undantag, vilka båda återfinns i 1 § gåvolagen. Det ena undantaget är om utfästelsen av gåvan gjorts i skuldebrev eller annan urkund som blivit till gåvotagaren överlämnad, vilket i så fall binder givaren till löftet. Vanligen upprättas så kallade gåvobrev, men även andra skriftliga handlingar vari en givare utfäster sig att ge något som gåva kan anses utgöra sådan urkund. Kravet torde då vara att handlingen är avsedd att för gåvotagaren tjäna som bevis för utfästelsen.⁵⁷ Mot denna bakgrund skulle ett beviljandebrev, ett diplom eller annan skriftlig handling från stiftelsen, beroende på dess utformning, kunna utgöra en sådan urkund som binder stiftelsen gentemot mottagaren då det överlämnas. I dessa fall skulle tidpunkt b) kunna åberopas då stiftelsen blir bunden.

Det andra undantaget är när omständigheterna vid gåvans tillkomst är sådana att den var avsedd att komma till allmänhetens kännedom. Muntliga gåvoutfästelser kan således vara bindande, förutsatt att de tillkommit under sådana omständigheter, att löftesmottagaren har stark anledning att betrakta utfästelsen som allvarligt menad.⁵⁸ Med ledning av reglerna om muntliga utfästelser om gåva skulle exempelvis en stiftelse kunna bli bunden genom att årets mottagare tillkännages via stiftelsens hemsida eller i ett pressmeddelande, vilket skulle tala för tidpunkt c). Även om meddelandet inte är offentligt utan adresserats till en mer avgränsad krets personer, som exempelvis tillhör en sammanslutning, kan gåvoutfästelser vara bindande.⁵⁹ Om en stiftelse exempelvis via brev, e-post eller ett mjukvaruprogram som används för att hantera ansökningar, meddelar samtliga sökande av bidrag eller förmåner inom en given tidsperiod vem som har tilldelats stöd från stiftelsen, torde även detta kunna betraktas som en giltig utfästelse i

⁵⁷ Walin och Herre (2021-09-13 JUNO) del II, avsnitt 4.2; Hellner, Hager och Persson 2019, s. 296.

⁵⁸ Walin och Herre (2021-09-13 JUNO) del II, avsnitt 4.3.

⁵⁹ Hellner, Hager och Persson 2019, s. 296.

enlighet med gåvolagens regler och därmed binda stiftelsen vid tidpunkten c).

I situationer med enbart givna mottagare torde det finnas möjlighet att argumentera för ett annat förhållningssätt. Berglund noterar, med hänvisning till Hessler, att det i vissa fall med enbart individuellt bestämda destinatärer skulle kunna anses att destinatären har en fordran på stiftelsen,⁶⁰ vilket skulle tala för tidpunkt a). Anledningen skulle vara att förvaltaren i dessa fall inte gör något urval i destinatärskretsen, utan statusen som mottagare följer direkt av förordnandet. Man kan till och med argumentera för att tidpunkt a) inte bara gäller när förvaltaren har fattat ett beslut, utan också tidpunkten då förvaltaren borde ha fattat beslutet om förordnandet hade följts. Rättsläget torde dock vara oklart.

4.3 Avtalsjämförelsen

Ett andra alternativ är att analysera mottagarnas rätt utifrån ett avtalsperspektiv.⁶¹ Avtalsrättslig bundenhet uppkommer vid avtalets ingående, det vill säga som utgångspunkt vid tidpunkten när anbud och accept utväxlats. I avsnitt 3.4 ovan ges ett exempel på en situation med utlysning av forskningsmedel som klätts i de avtalsrättsliga begreppen offert, anbud och accept. I det exemplet skulle det vara vid tidpunkten d), då mottagaren erkänner mottagande av bidraget genom att underteckna beviljandebrevet och stiftelsen tar del av underskriften,⁶² som parterna binds. Alla stiftelser har givetvis inte ett så grundligt ansökningsförfarande som i exemplet med forskningsmedelsansökningar. En anbud-accept-analys måste således anpassas till varje enskilt fall.⁶³ Avgörande element torde dock vara att mottagaren har erkänt och accepterat bidraget eller förmånen, vilket stiftelsen fått kännedom om. I de fall det rör sig om en förmån skulle mottagandet kunna bestå i att förmånen ”påbörjas”. Om stiftelsen till exempel tillhandahåller en bostad med subventionerad hyra kan förmånen anses som påbörjad när mottagaren av förmånen tar emot nycklarna till bostaden. Erinras kan att reglerna om ingående av avtal är dispositiva.⁶⁴ I den mån stiftelsen i ansökningsinstruktionerna eller i sitt beviljandebrev uppställer villkor för hur avtal ska slutas torde dessa, enligt denna avtalsjämförelse, utgöra giltiga villkor för stiftelsens bundenhet.

I doktrinen finns stöd för att också gåvor i vissa fall kräver accept, nämligen då gåvan medför kostnader eller andra förpliktelser för mot-

⁶⁰ Berglund 2021, s. 66, fotnot 184.

⁶¹ Noteras kan att gåvor kategoriseras som benefika avtal, och att i Draft Common Frame of Reference är utgångspunkten att en gåva är ett avtal som ingås mellan parterna, se Bok IV, Del H.

⁶² Jfr 7 § Lag (1915: 218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område som låter acceptgivaren återkalla en accept fram till det att mottagaren tar del av accepten.

⁶³ Jfr avtalspreliminärer hos Adlercreutz, Gorton, Lindell-Frantz 2016, s. 107–109.

⁶⁴ Detta framgår redan av 1 § lag (1915: 218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.

tagaren.⁶⁵ Många utbetalningar av bidrag från stiftelser är villkorade av krav på rapportering och redovisning av hur medlen använts. I exemplet ovan med forskningsmedelsansökningar har mottagarna bland annat åtagit sig att genomföra viss forskning. Det sagda innebär att även om ledning söks i gåvolagens bestämmelser kan mottagarens accept tillmätas betydelse på samma sätt som i avtalsjämförelsen. I många fall torde det således krävas en accept från mottagaren, vilket återigen talar för tidpunkt d). Det kan också noteras att en stiftelses utbetalning av bidrag eller förmåner i många fall är beroende av mottagarens medverkan. Mottagaren kan exempelvis fysiskt behöva ta förmånen i anspråk genom att hämta ut nycklar till en bostad eller uppge kontonummer för att ta emot en utbetalning. Medverkan kan i dessa fall ses som mottagarens accept genom konkludent handlande.

4.4 Redovisningsjämförelsen

Ett tredje alternativ är att söka ledning i redovisningsreglerna. I så fall är det intressant att notera vid vilken tidpunkt ett bidrag inte längre utgör stiftelsens eget kapital utan i stället blir en skuld i balansräkningen. Enligt lagen ska redovisningen ske i enlighet med god redovisningssed,⁶⁶ men reglerna innehåller inga detaljer om vad det innebär i ett stiftelsefall. I Bokföringsnämndens vägledning för årsredovisning⁶⁷ står att en stiftelse endast ska dela in eget kapital i bundet respektive fritt eget kapital om det följer av stiftelseförordnandet eller andra villkor. I dessa fall ska som bundet eget kapital redovisas sådant kapital som inte får förbrukas för stiftelseändamålet,⁶⁸ även kallat stiftelsekapital⁶⁹. Bidrag från stiftelsen ska således redovisas mot fritt eget kapital, även kallat disponibelt eller balanserat kapital.

Huvudregeln är att beviljade men ännu inte utbetalda bidrag ska krediteras eget kapital och redovisas som skuld när beslut om bidraget har fattats.⁷⁰ Innebörden blir att beloppet är reserverat i enlighet med beslutet, och därmed inte kan disponeras på annat sätt. Detta talar för tidpunkt a) och vår uppfattning är att förvaltare normalt sett uppfattar

⁶⁵ Walin och Herre (2021-09-13 JUNO) del II, avsnitt 4.5; Hellner, Hager och Persson 2019, s. 299. I Draft Common Frame of Reference får ensidiga rättshandlingar avfärdas, förutsatt att mottagaren meddelar givaren detta utan oskäligt uppehåll, se Bok II, 4:303. En gåvoutfästelse kan också nekas, med följderna att den förfaller, se Hellner, Hager och Persson 2019, s. 298.

⁶⁶ 4 kap. 2 § Bokföringslag (1999: 1078) och 2 kap. 2 § Årsredovisningslag (1995: 1554).

⁶⁷ Vägledning till BFNAR 2016: 10, Vägledning Årsredovisning i mindre företag (K2), råd 15.20 samt Vägledning till BFNAR 2012: 1, Vägledning Årsredovisning och koncernredovisning (K3), råd 36.34.

⁶⁸ Vägledning till BFNAR 2012: 1, Vägledning Årsredovisning och koncernredovisning (K3), råd 15.20.

⁶⁹ Ibland förekommer begreppen donationskapital eller fondkapital för samma sak.

⁷⁰ Vägledning till BFNAR 2012: 1, Vägledning Årsredovisning och koncernredovisning (K3), råd 36.18 och Vägledning till BFNAR 2016: 10, Vägledning Årsredovisning i mindre företag (K2), råd 15.23 och 17.2. Bestämmelserna motsvarar vad som gäller beslutad men ännu inte utbetald utdelning i aktiebolag, se Vägledning till BFNAR 2012: 1, Vägledning Årsredovisning och koncernredovisning (K3), råd 22.11.

stiftelsen som bunden härmed. Emellertid föreskriver reglerna även följande: ”En utfästelse är endast bindande om stiftelsen genom beslut eller på annat sätt blivit bunden gentemot tredje man, t.ex. genom en informell förpliktelse.”⁷¹ Det sistnämnda har att göra med hur en skuld definieras i regelverket. En skuld kan antingen vara en legal förpliktelse eller en informell förpliktelse. En informell förpliktelse baseras på stiftelsens agerande genom att stiftelsen på grund av en etablerad praxis, offentliggjorda riktlinjer eller ett aktuellt uttalande som tillräckligt utförligt har visat externa parter att stiftelsen åtar sig vissa skyldigheter och därigenom har skapat en välgrundad förväntan hos dessa parter om att stiftelsen kommer att fullgöra sina skyldigheter.

Sammanfattningsvis torde en stiftelse kunna skuldföra bidrag eller förmåner till destinatärer redan då beslutet fattas av förvaltaren, men detta måste ske senast då stiftelsen har kommunicerat beslutet till externa parter, såsom mottagare, och därigenom skapat en välgrundad förväntan om att stiftelsen kommer att fullgöra utbetalningen.⁷² Beroende på hur stiftelsen genomför denna kommunikation och eventuell etablerad praxis, så kan antingen tidpunkt b) eller tidpunkt c) vara avgörande för när stiftelsen enligt redovisningsreglerna ska redovisa bidraget som en skuld i balansräkningen.

4.5 *Sammantagen bedömning*

Som visas ovan talar de tre jämförelserna för olika tidpunkter. Emellertid drar slutsatserna åt någorlunda samma håll och även om vi måste beteckna rättsläget som oklart torde jämförelserna ge grund för en försiktig slutsats om den avgörande tidpunkten för stiftelsens bundenhet. De starkaste argumenten pekar mot tidpunkt d), det vill säga vid mottagarens erkännande av bidraget. Avtalsjämförelsen talar för denna lösning, liksom principerna för villkorade gåvor som också torde kräva en accept. Om det saknas skriftlig eller på annat sätt uttrycklig accept torde medverkande för att mottaga bidraget eller förmånen innebära accept genom konkludent handlande. Övervägande skäl talar för denna tidpunkt i alla de fall bidrag och förmåner är förbundna med villkor eller krav, till exempel på att forskning ska utföras, att medlen ska användas på ett visst avsett sätt eller att användningen av bidraget ska redovisas på anvisat sätt.

I de fall bidrag eller förmåner inte är förenade med villkor eller krav, till exempel vid utmärkelser och priser, är vår bedömning att övervägande skäl talar för tidpunkt b) eller c), beroende på stiftelsens val av kommunikationssätt. Såväl reglerna om utfästelse av gåva som redovisningsjämförelsen ger stöd för att stiftelsen blir bunden gentemot mottagaren då den meddelar mottagaren om det beviljade bidraget eller

⁷¹ Vägledning till BFNAR 2012: 1, Vägledning Årsredovisning och koncernredovisning (K3), råd 2.13 med kommentarer. Motsvarande kommentar saknas i det förenklade K2-regelverket, men skulddefinitionen torde vara densamma i båda regelverken.

⁷² Berglund 2021, s. 794 argumenterar för samma slutsats.

förmånen, det vill säga tidpunkt b). Om årets mottagare i stället tillkännages via exempelvis stiftelsens hemsida, i ett pressmeddelande eller via ett mjukvaruprogram som används för att hantera ansökningar uppkommer bundenheten vid detta tillkännagivande, det vill säga tidpunkt c).

5 Destinatärernas rättsliga krav mot stiftelsen

5.1 Inledning

I avsnitt 4 konstaterar vi att det finns en tidpunkt då stiftelsen torde bli rättsligt bunden gentemot en mottagare, även om mottagaren ännu inte fått bidraget i sin besittning eller förmånen har tillhandahållits. I detta avsnitt diskuterar vi vilka rättsliga konsekvenser det kan få. Av utrymmesskäl kan denna diskussion inte vara fullständig, utan vi tar utgångspunkt i två huvudsakliga situationer:

a) Mottagaren får inte ett bidrag eller en förmån som tidigare meddelats av stiftelsen.

b) En destinatär anser att bidrag utbetalats eller förmån tillhandahållits i strid med stiftelsens ändamål.

Från diskussionen avgränsas därmed exempelvis situationer då destinatärer vid ansökan om bidrag eller förmån har uppgivit osanna uppgifter eller situationer då stiftelsen har kommit på obestånd och saknar medel att fullfölja utbetalningar av beviljade bidrag.

5.2 Ångrade och inställda bidrag eller förmåner samt återkrav

Den förstnämnda situationen, då mottagaren inte får utlovat bidrag eller förmån, kan i varje fall ha tre förklaringar. För det första kan stiftelsen anse sig obunden av det beslut som fattats. Baserat på resonemanget i avsnitt 4 ser vi det inte som osannolikt att en mottagare med framgång kan väcka fullgörelsetalan mot stiftelsen om den inte fullgör prestationen efter tidpunkten då bundenhet uppkommer. En sådan talan torde inte kunna drivas på stiftelserättslig grund, utan i enlighet med resonemanget i avsnitt 4 är det snarare fråga om en obligationsrättslig förpliktelse. Fram till tidpunkten för bundenhet kan stiftelsen således ändra sig.

För det andra skulle stiftelsens förvaltare i efterhand kunna göra bedömningen att ett bidrag eller en förmån har beviljats i strid med stiftelsens ändamål.⁷³ I förvaltarens ansvar ligger att följa stiftelseförordnandet, 2 kap. 1 § SL, och en handling i strid med detta utgör ett befogenhetsöverskridande.⁷⁴ Emellertid skyddas en mottagare i god tro då en företrädare har överskridit sin befogenhet genom att företa en rättshandling, vilket följer av 2 kap. 17 § och 24 § SL.

⁷³ Det kan noteras att svensk stiftelserätt saknar regler om återbetalning av olovliga utdelningar motsvarande bestämmelsen i § 19 tredje led norska stiftelseoven som hänvisar till Lov om aksjeselskaper (aksjeloven) LÖV-1997-06-13-44, § 3-7. Se t.ex. Grimsrud Aasland 2022, s. 194-196.

⁷⁴ Isoz (1997-06-01, JUNO) kommentaren till 2 kap. 17 §.

För det tredje, och avslutningsvis, kan stiftelsen anse att mottagaren inte uppfyller de villkor eller krav som satts upp för bidraget eller förmånen. Detta kan leda till att stiftelsen kancellerar framtida utbetalningar och/eller riktar återkrav mot mottagaren. Villkoren för fortsatta utbetalningar och rätt till återkrav framgår ofta av beviljandebrevet. Vid stora bidrag betalas sällan hela summan ut på en gång, utan i två eller flera potter där det krävs delredovisningar för att få nästa pott utbetald. En återgång av ett bidrag kan (och ska ofta) initieras av mottagaren om behovet av bidraget upphört eller om ett projekt har ändrats så att det inte motsvarar ansökan. Det förekommer också att en mottagare inte på eget initiativ återbetalar pengar, utan att stiftelsen får reda på en återbetalningsgrundande omständighet. I regel leder detta till att mottagaren inte är välkommen med en ansökan senare år. Att stiftelsen kan ställa in fortsatta utbetalningar eller återkalla medel om medlen inte används i enlighet med de villkor och krav som satts upp ligger väl i linje med vår konklusion att bidrag och förmåner som är förenade med villkor och krav är bindande först då mottagaren accepterat dem. Om en mottagare anser att stiftelsens beslut att kancellera kommande utbetalningar, eller beslut om återkrav, är ogrundat skulle tvist kunna uppkomma. Även en sådan tvist torde sakna stöd i stiftelserättsliga regler, men torde kunna drivas på obligationsrättslig grund i allmän domstol.

5.3 Destinatärers möjlighet att klaga

Den andra här diskuterade situationen är då en destinatär anser att bidrag har utbetalats eller förmån tillhandahållits i strid med stiftelsens ändamål. Att bidrag eller förmåner lämnas i strid med ändamålet torde innebära att något av de möjliga tre momenten i ändamålsföreskriften inte efterlevts. Exempelvis kan ett bidrag ges till rätt destinatär och på rätt sätt men i fel syfte, genom att bidraget avser boende i stället för utbildning. Ett annat exempel är att förmånen ges i rätt syfte och på rätt sätt, men till en mottagare som inte ingår i destinatärskretsen.

I frågan om destinatärernas rätt att klaga skiljer sig stiftelserätten betydligt från associationsrätten. Destinatärerna kan inte utöva de rättigheter som tillkommer medlemmar i föreningar eller ägare i bolag. Förvaltningsrättigheter såsom rösträtt, klanderrätt och rätt till likabehandling saknas i stiftelserätten.⁷⁵ Särskilt utmärkande är att destinatärerna inte kan fatta beslut om ändring av stiftelsens ändamål eller om dess upphörande, varken med majoritetsröst eller enhällig-

⁷⁵ Se bl.a. 7 kap. 1 §, 7 kap. 50–51 §§ och 4 kap. 1 § ABL.

het.⁷⁶ Destinatärer har inte heller möjlighet att genom röstning avsätta förvaltaren och ersätta denna med en annan ledning.⁷⁷

Stiftelselagen ger emellertid en destinatär olika möjligheter att agera. För det första kan destinatärer, och andra utomstående, vända sig till tillsynsmyndigheten och be myndigheten att agera. Innan vi går vidare i diskussionen måste vi kort kommentera förvaltarens uppdrag. Enligt 2 kap. 3 § SL ska förvaltaren svara för att föreskrifterna i stiftelseförordnandet följs. Men förvaltarens uppdrag och ansvar är vidare än så. En stiftelseförvaltare betraktas som en syssloman och med detta följer en rad plikter. Förvaltaren har en aktivitetsplikt och ska verka för ändamålets bästa. Förvaltaren har vidare en skyldighet att vara lojal mot stiftelsen och dess ändamål.⁷⁸ Förvaltaren är organ för stiftelsen och förvaltningsansvaret kan aldrig delegeras till någon annan.

Länsstyrelserna⁷⁹ ska utöva tillsyn över stiftelserna enligt 9 kap. stiftelselagen. Tillsynsmyndigheten ska enligt 9 kap. 3 § SL ingripa om det kan antas att stiftelsens förvaltning inte utövas i enlighet med stiftelseförordnandet eller bestämmelserna i stiftelselagen eller om förvaltaren inte sköter sitt uppdrag som syssloman. Lagen ger tillsynsmyndigheten tydlig kompetens att agera och ett ingripande från myndigheten kan göras på olika sätt enligt 9 kap. 4–9 §§ SL. För att tillsynsmyndigheten ska kunna göra det måste emellertid ett missförhållande av något slag komma till myndighetens kännedom. En destinatär eller mottagare kan kontakta tillsynsmyndigheten och berätta vad som hänt. Det är sedan tillsynsmyndigheten som bestämmer om och hur den ska agera. Om det av utredningen hos myndigheten framgår att rättshandlingar företagits i strid med stiftelseförordnandet ska tillsynsmyndigheten agera, men destinatären har ingen möjlighet att intervensera eller på annat sätt lägga sig i handläggningen.⁸⁰

Två sanktioner kan komma att aktualiseras när en destinatär anser att bidrag utbetalats eller förmån tillhandahållits i strid med stiftelsens ändamål. Den första sanktionen är entledigande. Om en styrelseledamot eller förvaltaren missköter sitt uppdrag kan han eller hon

⁷⁶ Ett aktiebolags bolagsordning ändras i normalfallet med kvalificerad majoritet, 7 kap. 42 § ABL, och beslut om frivillig likvidation fattas med enkel majoritet, 25 kap. 2 § ABL.

⁷⁷ Den som utsett en styrelseledamot torde också rätt att entlediga densamma, 2 kap. 9 § SL, se vidare Hanna Almlöf och Katarina Olsson, *Svensk stiftelserätt*, Nordstedt juridik 2025, s. 139 f.

⁷⁸ Förvaltaren står i direkt sysslomannaförhållande till stiftelsen, se prop. 1993/94:9, s. 169.

⁷⁹ Följande länsstyrelser är tillsynsmyndigheter; Länsstyrelsen i Stockholms län, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Länsstyrelsen i Skåne län, Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Länsstyrelsen i Dalarnas län, Länsstyrelsen i Västernorrlands län och Länsstyrelsen i Norrbottens län.

⁸⁰ Däremot är det möjligt att överklaga ett beslut av tillsynsmyndigheten till förvaltningsdomstol. En begränsning i reglernas tillämpning är att om stiftelsen enligt stiftelseförordnandet är undantagen tillsyn enligt 9 kap. 10 § gäller inte reglerna om talerätt i 5 kap. 4 § SL. Ett undantag från tillsyn enligt stiftelseförordnandet innebär vidare att bara några få av reglerna i 9 kap. SL kan tillämpas. I en sådan stiftelse har alltså destinatärerna svårt att agera.

nämligen entledigas av allmän domstol enligt 9 kap. 6 § SL.⁸¹ En destinatär har rätt att ansöka om förvaltarens entledigande, men det bör noteras att sådan talan väcks på egen risk för egen räkning.⁸² Av den anledningen kanske destinatären hellre vill anmäla missförhållanden till tillsynsmyndigheten i hopp om att myndigheten begär entledigandet i stället.

Den andra sanktionen är skadestånd. För det första har förvaltaren ett culpaansvar gentemot stiftelsen och kan bli skadeståndsskyldig för den skada som uppstår om stiftelsen felaktigt avhänds värden enligt 5 kap. 1 § SL. Enligt 5 kap. 4 § första stycket SL kan talan om skadestånd till stiftelsen väckas av ”den som enligt stiftelsens ändamål kan komma att få förmån av stiftelsen”.⁸³ En komplikation är att den som väckt talan för stiftelsens räkning ansvarar för rättegångskostnaderna, men har rätt till ersättning av stiftelsen om det visar sig att stiftelsen skadats. Det betyder att den som väcker talan måste stå för alla kostnader åtminstone fram till att domen har fallit och kanske även därefter om den som väckt talan förlorar enligt 5 kap. 4 § 3 stycket SL. Av förklarliga skäl kan detta leda till att eventuella skadeståndsgrundande missförhållanden i stiftelsen hellre anmäls till tillsynsmyndigheten i förhoppningen att den ska väcka skadeståndstalan.

En destinatär kan även väcka skadeståndstalan för egen räkning om skada uppsåtligen eller av oaktsamhet orsakats genom åsidosättande av föreskrifterna i förordnandet, stiftelselagen eller årsredovisningslagen.⁸⁴ Vi kan föreställa oss en situation där en destinatär anser att ett bidrag felaktigt beviljats en person och betraktar sig själv som berättigad mottagare i stället. Emellertid är det svårt för destinatären att i ett sådant fall påtala någon skada. Av kommentaren till stiftelselagen framgår att för att en destinatär ska ha rätt till ersättning för skada måste destinatären kunna visa att en riktig tillämpning av stiftelseförordnandets ändamålsföreskrifter skulle ha inneburit att just den destinatären hade fått åtnjuta förmån av stiftelsen. Det är i regel en omöjlig uppgift om destinatärskretsen är obestämd.⁸⁵ Potentiella mottagare torde således ha svårt att bevisa att de skadats av förvaltarens handlande. En annan sak är om stiftelsen endast har givna mottagare och något lättare att vinna framgång med en sådan skadeståndstalan torde det vara för sannolika mottagare.⁸⁶

Sammantaget kan konstateras att destinatärer har laglig rätt att på egen hand väcka talan om entledigande av förvaltare eller skadestånd till stiftelsen eller till sig själv. Omständigheterna och framför allt risken

⁸¹ Se NJA 2019 s. 335.

⁸² 9 kap. 6 § SL och 5 kap. 4 § SL.

⁸³ Prop. 1993/34:9, s. 173 förtydligar att det rör sig om den som objektivt sett omfattas av destinatärskretsen, men trots detta framstår uttrycket som oklart.

⁸⁴ Prop. 1993/34:9, s. 170.

⁸⁵ Isoz (1997-06-01, JUNO) kommentaren till 5 kap. 1 § 2.5.3.

⁸⁶ Det kan också noteras att stiftelser vilkas tillgångar enligt stiftelseförordnandet får användas endast till förmån för bestämda fysiska personer, enligt 1 kap. 7 § SL, är undantagna från de flesta regler i stiftelselagen, inklusive 5 kap. SL om skadestånd.

för rättegångskostnader innebär dock att sannolikheten för sådana tvister kan bedömas som låg.⁸⁷ I stället kan hoppet sättas till tillsynsmyndigheten och att den, efter destinatärens påtalande av oegentligheter, agerar.

6 Avslutande kommentar

I artikeln problematiserar vi frågan om destinatärernas rättsliga ställning i relation till stiftelsen. Vissa av resonemangen kan säkert tyckas väl teoretiska, men syftet är att testa gränserna för begreppet destinatär och den rätt som kan tillkomma destinatären. Stiftelserna är en mycket heterogen grupp sett till ändamål, förmögenhet, förvaltning med mera, och det är därför svårt att göra tydliga avgränsningar. Det är till och med svårt att tala om typfall eftersom variationsrikedomen är så stor. Detta påverkas också av respekten för stiftarviljan som i förarbetena beskrivs som en ledstjärna.⁸⁸

Vår slutsats är att destinatärer som av stiftelsens förvaltare utpekats som mottagare, eller som är individuellt utpekade i stiftelseförordnandet, har en befogad förväntan på stiftelsen. Denna befogade förväntan är en rätt *sui generis*, olik den som en gåvomottagare har gentemot givaren eller den som en avtalspart har gentemot sin motpart. I de fall ett bidrag eller en förmån är förbunden med villkor eller krav torde denna rättighet uppkomma när mottagaren har erkänt och accepterat bidraget eller förmånen, vilket stiftelsen också fått kännedom om. I de fall bidraget eller förmånen inte är förenad med villkor eller krav, till exempel vid utmärkelser och priser, torde stiftelsen bli bunden då beviljandet antingen meddelas mottagaren eller tillkännages för en större krets personer.

Vi kan också konstatera att destinatärerna sällan förorsakar rättsliga problem i stiftelsen. Från stiftelsens sida kan emellertid destinatärerna vara besvärliga om de inte accepterar förvaltarens beslut. Många är de berättelser om samtal från besvikna personer som sökt bidrag och blivit bortvalda. Från samhällets sida har destinatärerna dock en viktig funktion. I egenskap av de personer som främst påverkas ekonomiskt av stiftelsens handlande kan de vara ensamma med intresset att bevaka att förvaltaren inte agerar i strid med stiftelseförordnandet. Deras rättsställning och talerätt kan därför ses som en viktig funktion som kompenserar för avsaknaden av ägare eller medlemmar.

⁸⁷ Se även Katarina Olsson, "Något om stiftelser och bristen på tvister" i Niklas Arvidsson, Birgitta Nyström och Peter Westberg (red.), *Twistlösning inom affärsvätten*, Norstedts Juridik 2020, s. 159–185.

⁸⁸ Prop. 1993/94:9, Lagrådet, bilaga 5, s. 303.